

سۆباری و میتانی

سۆباری یا سوبارو که هه مان هۆریه کانن¹ بۆ یه کهم جار له له وحه یه که دا ده رکهوت که له "لوگال ئانی میندو Lugal Any mendo" ی حاکمی سومیر له گه ل وینه ی "سوپیر Supir" له سه ده ی سیهه می پیش زایین ماوه ته وه. ئه وه ش هه مان شته که له ئاسه واری به جی ماو له "نارام سوئن = نارام سین" ی ئاشووری به نیوی "سوبارتیم" دا نووسراوه و، ئه م وشه ناوی ئه و پارچه خاکه یه که له سنووری باکووری ئیلام تا کیوی "ئامانوس" درپژه ی

¹ به بروای نووسه ری ئه م کتیبه ئه م شاره ده گه ل ئه وشوینه ی ئیستا شاری "اوشنویه" یا شنۆیه یه که ده گرتته وه و هه ر یه کن.

² جده ده لی Del en perse VH=XXIX.

³ له هیندیک کتیبان دا کوتیر ناحوته را Shutruk-Naxxunte شوتروک ناحوته نووسراوه.

⁴ میژووی کورد و کوردستان نووسینی محمد ئه مین زه کی به گ، وه رگیتراوی (حبیب الله تابانی)

هه بووه [□] و تیره یه ک هه ر به م ناوه تیدا ژیاون که یه کیك له چوار دسه لاتی خاوه ن دسه لاتی ئه وکات واته (میسر - هیتیت، کارودنیایش و میتانی) بوون (سه دهی 16 ی پیش زاین). سوپارو یا سوپاری به گویره ی لیکۆلینه وه و بی ئه م لاو ئه ولا نیوی تیره یه ک بووه که له سهر خاکی "میزوپوتامیا" یا بین النهرین و زاگروس و سووریه و ئانادۆلی (تورکیه) ده ژیان.

هیندیك له رۆژه لاتنسه کان له سهر ئه و برویه ن که میتانییه کانیش لقیك له سوپاروکان بوون [□] هه رچه ند که هیندیکیش ئه وان به کاسای یا له کاسیه کان له قه له م ده دن.

به شی رۆژئاوای خاکی سوپارو، به "هوری" ناسراوه، [□] رای گشتی ئه وه یه که دوو تیره ی (میتانی و سوپارو) دوو لقی تیره یه کن و به لگه نامه یه کی یه کجار زور - زیاتر له چه ند هه زار که له "بوغار کوی" و که رکوک دوزراوه ته وه ئه و بۆچوونه دسه لمینن. ته نانه ت "جینسین Gensin" له و برویه دایه که "میتانی" له قه بی تاییه ت به بنه ماله ی شایه تی بووه و به خه لکی ئاساییان گوتوه سوپاری. هه ر ئه و رۆژه لاتنسه خاکی میتانییه کانی به "هانی گالبات Hani galbat" ناوبردوه و ده لئ پیته ختی میتانییه کان شاری "اشوو گانی Washshu gani" بووه.

میسرییه کان به میتانییه کانیا ن ده گوت "ناهاری" که دوور نیه له ته وراتیان وه رگرتبی که له وئ دا میتانییه کان به "ئارام - ناهارم" نیوبراون و، به وته ی شیخ محمد مردوخ له به ر ئه وه ی پیان گوتوون نه هری یا ناهاری که له قه راغ رووباری دیجله ژیاون.

"تیگلات پلازیری هه وه ل (1115 - 1100 ی به ر له زاین)" پادشای ئاشور چه ند جار هیرشه کردۆته سهر خاکی سوپارییه کان و جاریک شاری

¹ ئه و کیوه ئه ورۆ له ئوستانی "ئه تنای" تورکیایه و ریگای ئاسنی حه له ب بۆ ئه تنای له ژیر ئه و کیوه ده روا.

² قه ومه کانی میزوپوتامیا، پرۆفیسۆر نیسپایزیر.

³ هه مان سه رچاوه لاپه ره کانی 128 و 135.

⁴ وه ک "سرکینگ" نووسه ری میژووی خاکی بایبل.

⁵ سیر سیدنی نیسمیت له مه قاله یه ک دا که سه باره ت به کورد نووسیویه تی.

⁶ میژووی کورد و کوردستان له نووسینی محمد مه ردوخ ل 66 به رگی یه که م.

⁷ فه سلای 24 سه فه ری ته کوین، نایه ی ده هم.

⁸ میژووی کورد و کوردستان، به رگی 1 ل 67.

"شریش"ی که له شاره گرینگه کانی سوپار بووه گه مارۆ داوه و هه پره شهی له حکومه ته که یان کردوه. به لام هه موو جارۆ خه باتکارانی سوپاری و کارتی و موشکی، که به "ماریا" نیویان دهر کردبوو که به مانای پالنه وانه، پیاوانه بهرگریان دهر کردو پاشه کشه یان به ئاشورییه کان دهر کرد، به لام له ئاخری دا چهند به شیک له خاکی سوپارییه کان که وته ژیر دهستی ئاشورییه کان و دهوله تی سوپاری هییدی هییدی به ره و شکست و نه مان چوو.

دوای تیگلات پلایزیری هه وه ل، ئە داد نیراری دووهه م Adad-Nirari (890 - 911 ی بهر له زایین) و پاش ئه ویش ئاشور ناسر پال (860 - 885) به دهسه لات گه یشتوون. به گویره ی نووسراوه کانی ئاشووری که سه رچاوه ی گرینگی لیکۆله ره وانن ئاشور ناسر پال توانیبوو هه ورامان بگری و شاریکی نوێ به نیوی "دوو ئاشوور" له جیگه ی شاری کۆن "ئاتیلا Atlila" بنیاد بنی. له ئاخری دا شل نه سری سیهه م له سالی 856 ی بهر له زایین یه کیک له فه مانده کانی زاگرۆسی به نیوی "یانزۆ" پاش هیئانه ژیر رکیفی خۆی کرده حاکمی ناوچه ی "نمری"، به لام پاش به یینیک ئه و ئه میره یاگی بوو و دهستی کرد به له شکر سازدان و جگه له ناوچه ی نمری به شیکیشی له خاکی "ماد = مادائی) له ده وروبه ری سه قزی ئیستا گرت و وینه ی پادشای ئاشووری بو پهرستن له وی قائم کرد. له ته واوی ئه و ماوه دا ناوچه ی "زاموا = شاره زوور" له به رده ستی ئاشوورییه کان دابوو، تا دهوله تی Haldia = خالیدی که له هه رمه نستان پیک هاتبوو، دهستی به سه ر داگرت و به خاکی خۆیه وه لکاندو بو یادی ئه و سه رکه وتنه به ردیکی له مله یه کی هه لکه وتوو له باشووری ده ریاچه ی ورمی و ناوچه ی شنۆ له سنووری ئیستای ئیران و عیراق و تورکیه تاشی و داینا که ئه و پۆ شوینیکه به نیوی ئه و به رده واته کێله شین Kela shin نیوبانگی دهر کردوه. له و ریکه وته به دوا هه موو کات له نیوان ئاشووری و خالیدییه کان و

¹ میژوی گشتی میژوو نووسان، نویسی مراد بهگ، بهرگی 2 ل 381.

² 887 له میژوی قه دیی ئاشوور، Contenau arch.or 11 p.887.

³ میژوی کورد و کوردستان، محمد مردوخ، بهرگی یه که م ل 66 و بنه ماله ی نارایه کان مظفر زنگنه ل 84.

⁴ De la porte Evolution de phumanite t VIII 271.

⁵ کیل Kel بهردیکه له لای سه ری گلکۆ داده ندرن، چونکو به رده که ی نه م شوینه سه وزه، پیمان گوتوه کێله شین.

باقی تیره کانی زاگروس و دهوله ته تازه پیکهاتووه کانی وهك "ماننایی" له باشووری دهریاچهی ورمی (ناوچهی موکریانی ئه وړو که بریتی له "مه هاباد، میانداو، سهردهشت، سه قز، بانه و دهورو پشتیان" و ههروه ها تیره کانی کوچه ری تازه هاتوو بو ئه و شوینانه تیکه له چوون هه بووه. ئه م بارو دوخه تا سهردهمی دهسه لاتی سارگونی دووه م (722 - 705 ی بهر له زایین) که هه ولی بو بهرین کردنه وهی خاکی ژیر دهسه لاتی خوئی و دابین کردنی ئاسایشی هه ریمی خوئی وهك کوردستان و مانائی و خاکی ماده کان داو، شاری "کارشاروکین Karsharrukin" ی که هه مان شاری "هارهار" بووه کرده ناوهندی مه له بندیک که له کرمانشانه وه تا هه مه دانی ده گرتنه وه و زوریشی ته یار کرد. ئه و رووداوه له نامه یه ک دا که له م دوا یانه دا دهست که وتوو به جوانی باس کراوه.

سارگونی دووه م له که تیبه یه ک دا که له کو شکی خوئی جیی هیشتوه، وپرای باس له سهر ئه و دیاری و شته به نرخانه ی بوئی هاتوه سه باره ت به گرتنی شاری "کیشه سیم Kishesim" وینه ی ئاریا یه کان و خه لکانی به ئه سل نیشته جیی زاگروسیشی نه خشانده. ئه وانی به ئه سل خه لکی ئه و ده قهره بوون پرچ و ریشیکی قولی چینداریان هه بووه و پارچه یه کی باریکیان لی به ستوه، هیندیک له وان ته قیله یه کیان له سهره و ده سرۆ که یان له ده ور هالاندوه. مرادخانی یه کی قول قولی یان ده به ردایه که هه تا ئه ژنویان هاتوه، له سهر پیچاویانه. چه که که یان بریتی یه له رمیکی دریزو قه لغانیکی چوار گوش.

بابه تیکی سهرنج راکیش که له سالنامه و نووسراوه کانی سارگونی دووه م دا هه یه بریتی یه له چاوپیکه وتنی له گه ل مرویه ک که ئیمه ئه و باش ده ناسین و نیوی "سیاکسار یا کیاسارو یا هوخشته ری یه که م" بووه که له فه رمانزه وایانی به وه جی ماد بوو ئه و کات له ریزی ئه میره کانی باره گای "تالتای Talta" ی له گه وره پیاوانی ولاتی ئیلی پی بووه.

میتانییه کان له گه ل میسر پیوه ندی دۆستانه ی باشیان هه بووه، به شیوه یه ک که "نارتماته" کچی خوئی داوه به "توئمسی چواره م" یا فیرعه ونی میسر.

¹ لینکولینه وه کانی شویننه وار ناسی له مه ر ئیران، بیزلین 1929.

- A.C.lie که تیبه کانی سارگونی دووه م بهرگی یه که م، پاریس 1929.

3. Haipen ABL No.126 Wateiman RCAE 1.86

² تیرو دانژین Thureau dangin کتیبی له شکر کیشی سارگون له جاری هه شتم دا، پاریس 1912.

ههروهك ئاماژهی پی‌کرا می‌تانییه‌کان یه‌کێک له چوار هیژی گه‌وره‌ی سه‌رده‌می خۆیانیاں پێک هینا، بۆیه‌ش که نیراری یه‌که‌م پادشای ئاشوور له نووسراوه‌ی سه‌رکه‌وتنی خۆی دا خۆی وه‌ک تیک شکینه‌ری شه‌روانا‌نی به‌هیژی کاسی و گوتی و لیلۆیی و شوباریان یا می‌تانییه‌کان ده‌ناسی، شلمانه‌سه‌ری هه‌وه‌لێش له‌سه‌ده‌ی سی‌زده‌ی پیش زاین و تۆکۆلتی نینۆرتای هه‌وه‌لێش خۆی به‌شای دنیا، شای ئاشوور، شای چوار ولاتی دنیا (شای کاردونیا، شاری ده‌ریای سه‌روخوار، شای لۆباریاں یا می‌تانیان) و سه‌رانسه‌ری ولاتی "نایری" له قه‌له‌م ده‌دا.

له‌م دوایانه‌ دا له‌نیۆ به‌لگه‌کانی "ئامارنا" نامه‌یه‌ک له "توشراتا" Tushratta ی پادشای می‌تانی ده‌ست که‌وتوه که به‌ زمانی می‌تانییه و 600 دیره. "بورک" رۆژه‌لاتناسی به‌نیوبانگ زمانی می‌تانی به‌ تیکه‌لاویک له زمانی قه‌وقازی ده‌زانێ.

نیۆی پادشاکانی می‌تانی و سوپاری زۆر له‌نیوه‌کانی هیندی نیزیکن و خواکانیشیاں نیۆی هیندی و ئیرانیاں هه‌بووه. وه‌ک "ئاندرا Andra"، "واردونه varduna"، "میترا Mithera"، "ناساتیا Nasatyas" و ... ئه‌و ره‌قه‌مانه‌ی که می‌تانی و سوپارییه‌کان که‌لکیان لێ وه‌رگرتوون "سانسکریت" ن. دابه‌ش بوونی چینه‌کانی وه‌ک به‌شی زه‌وی و زارو کاری ئاسنه‌واله‌ و ... له سه‌رده‌می می‌تانییه‌کان دا نیشانده‌ری پیشکه‌وتنی زیاتر بوون.

نایرییه‌کان "Nairi"

هه‌روه‌ک تا ئیستا باسماں کردوه ئه‌و تیره‌شیاں وه‌ک ئه‌وانی‌تر له‌ کتیب و به‌لگه‌ جو‌راوجۆره‌کان دا به‌ جیا هیناوه‌ته به‌رباس، له‌ حالیک دا نووسه‌ری ئه‌م کتیبه‌ برۆای وایه که له‌مه‌ر ئه‌م تیره‌شه‌وه وه‌ک وشه‌ی گوتی یا کوتی به‌ هه‌له‌ چوون. هه‌روه‌ک پیشتر گوتماں له‌و به‌لگه‌نامانه‌ی به‌ ده‌ستمانه‌وه‌ن،

¹ له‌ به‌لگه‌ی KAH 1 و 11 که له‌ AVIV له‌ لاپه‌ره‌ی 265 به‌ داوه‌ برۆانه.

² یانی زمانی کوردان، مه‌نزومه‌ی زاگرووس.

³ له‌ نووسراوه‌کانی T. Bwrton Brown و ب.ب. بیوتروسکی به‌نیۆی شوینه‌وارناسی قه‌فقا‌ز ل 57 برۆان.

میسرییه کانی کۆن به میتانی و سوډارییه کانیان گوتوه "ناهارى" که چی ئەم وشه نیویک بووه بۆ هه موو دانیشتوانی مه لبه ندى زاگرۆسو و ته نانه ت له ته وراتیش دا له به شى 24ى سه فه رى هاتنه بوون (ته کوين) هه روه ها له ئايه تی ده هه مى فه سلئى تۆزده ی کتیبى یه که مى میژووی رۆژگاریش دا هاتوه و به روونی و راشکاو ی هاتۆته گۆرئ، که واته ده توانین بیژین وشه ی نایریش گۆرانئیکى له فزییه له وشه ی "ناهارى". چونکو ناهارییه کان یا خه لکانى زاگرۆس (به لیكدانه وه ی زۆریه ی حکومه ته کانی دراوسئ) حکومه تئیکى به توانایان هه بووه، هیندیک که س له بهر دوور که و تنه وه له مه سه له که و تیپه ر بوونی زه مان ئەوانیان جیا له تیره و تایفه کانی زاگرۆسو و به وینه ی تیره یه کی سه ربه ست ناساندوه.

هیندیک که سیش له سه ر ئەو برۆایه ن که نایرییه کان یه کیک له و تیرانه ن که میتانی و سوډارییان پیک هیناوه و دوايه به هیز بوون و نیویان هاتۆته نیو نیوان و ناوبانگیان ده رکردوه.¹ به برۆای نووسه رى ئەو دیرانه ئەو بۆچونه ناشئ راست بئ، چونکو سه رده مى ده سه لاتی میتانی و سوډارییه کان ئاشکرا و روونه، مه گه ر بیژین له ناوچه یه ک له مه لبه ندى ژیر ده سه لاتی ئەوان دا (سوډارى و میتانییه کان له لایه ن ئەوانه وه ئیداره ی حکومه تیان پئ ئەسپێردرا بئ. ئەوه زیاتر له عه قل نیزیکه و ریی تیده چیئ. چونکو ئەوه ده زانین که خه لکی زۆریه ی حکومه ته کانی دراوسئ، هه موو قه ومه کانی دانیشتووی کوردستانیان به م شیوه ناو ده برد.

که واته ده کرئ بلئین دراوسئیه کان به راویژئ خویان به "ناهارى" یه کانیان گوتبئ "نایری" و ئەوانه له راستی دا له ریزی درێژه ده رانی ده سه لاتی میتانی و سوډارییه کان و له درێژه دانی حکومه ت دا له گه ل قه وم و ده وله ته کانی تر تیکه له چوون و شه پو شوورپیان بووه. بۆیه کاتیک له دیرۆک دا ده خوینینه وه که تیگلات پلازیری هه وه ل حوکمپانی ئاشوور گوتوویه: له ده شتی "ملازگرد" یا له ده فه رى "کوتموخ" ی نیوان (دیجله و ئارارات) له گه ل 23 والی نایری شه پری کردوه، له راستی دا له گه ل والیه کانی هه لبژارده ی میتانی و سوډارى شه پری کردوه که "ناهارى و نایری" یه کانیش له ریزی ئەوان دا بوون.

¹ میژووی کوردو کوردستان، عه لامه محمد مه ردوخ به رگی یه که م ل 71.

بەلام ئەوھى لىرە دا نابى لەبىرمان بچى ئەوھى نايى يا ناھارىيەكان تىرەھىكى مەنزومەى زاگرۆس بوون. بەپىي ئەو بەلگانەى بە دەستەوھن، لە رىزى ئەوھلەين قەومەكانى سەردەمى مرۆفایەتەين كە لە تىرە جۆراوجۆرەكانيان يەكەتەيەكەيان پىك ھىتابوو كە نايرىيەكانىشيان لەگەل بووھو ئىزنيان بە ئاراراتىيەكان دا پایەى يەككە لە حكومەتە بە تواناكانى سەردەمى خۆيان دابپىژن، كە پانايەكەى گەيشتە قەراخەكانى رۆژئاواى دەرياي خەزەر "كاسپىن"¹. ھەر لەبەر ئەوھشە كە زۆرەى رۆژھەلاتناسەكان و لىكۆلەرەوان بەو حكومەتەيان گوتوھ ئورارتويى يا نايى. ئەگەر تاقمىك لە كوردبوونى بەشيك لە ئاراراتىيەكان كە خۆى ئەوان بە "بىئائىنلى Biannli" نىو دەبا. تەوراتى عەرەبى بە ئاراراتى² و بابىلىيەكان بە "اوراشتما Urashtma" يان دەناسن، گومانيان لەوھ دا نىھ كە ئەوان "ناھارىيەكان يا نايرىيەكان" كوردن و ئەو شوپنەوارانەى كە لە شوپنى جۆراوجۆرى وەك ئازەربايجان (ماد كوچك) و كوردستان، بەستام اوغلو، ئوزوپ تپە لە "ماكۆ"، بەردە نووسراوھكەى "سەقەين دل" لە كىوي زاغى، رزقانى ئەھەر، رازلىق و نشتەبان لە سەرا، داش تەپەى ميانداو و كىلەشىنى شنۆ كە لە 825ى بەر لەزايىن ھەلقەندراوھ، ھەموويان لەوان بەجى ماون و توانا دەسەلاتى ئەو حكومەتە نىشان دەدەن.

بۆ شاھىدى سەلماندنى بۆچوونەكانى سەردەوھ دەتوانىن ئامارھ بەوھ بكەين كە لە بەلگەو پەرتووكى كۆن دا باس لە تىرەھەك بەنىوي نايى نەكراوھ. تەنيا لە سەردەمى ئاشوورىيەكان دا ئەویش لە سەردەمى تىگلات پلايىزىرە ھەوھل كەمىك پىشترو دواى ئەویش نىويان ھاتۆتە نىو نىوان. كىتەبى زۆر بەنرخى "ئەنسكلۆپىدياي ئىسلامى" شوپنەوارى ھەمىشە زىندووي بەرھەمى پروفىسۆر مینۆرسكىش "ئامارھ بەم مەسەلەيە دەكا. ديارە ئەگەر ئىمە لەسەر تەواوى ئەو شەرو تىكەھەلچوونانە باس بكەين لە مەبەستى سەرەكى بنەپرەتى دوور دەكەوينەوھ.³ نابى ئەوھش لەبىر بكەين كە ئاشوورىيەكان، تەواوى دانىشتوان و

¹ مەقالەى كەتەبەكانى ئورارتويى، بەستام ماكوو، لە نووسىنى E. V. Schuller ل 167.

² راپۆرتەكانى ناسەوارناسى لە نىران ل 167.

³ بۆ ناگادارى زياتر لەو شەرئەھەكە كە كىتەبى ميژووي كۆنى رۆژھەلاتى نىزيك، نووسىنى ميسستىر ھۆل لە لاپەرە 462 بەدواوھو لە ميژووي ئاشوور نووسىنى ميسستىر كىنگ برونان.

عه شایره کانن که له سه رچاوه کانی دوو شته تی دیجله و فورات و ولاتی دیار په کر، خه رپووت و درسیمی ئیستا و له شاخی بتلیسو و تروس ژیاون به نایری ناسیوه. ئەم هه ریمان هه موو نیشتمانی "کوردوان" بووه. له 401 ی بهر له زاین یانی له نیوه راسته کانی دهسه لاتی هه خامه نشییه کاند¹ هه ر ئەو ده قه ریه که دواتر نیوی "کوردوئین" ی به خۆوه گرت و قه ومه کانی دانیش تووش به کار دۆخی و کاردوش، کاردوخۆی و کاردشوی نیو ده بران.

ئەو ولاته ی که به نیوی نایرییه کان ناسراوه هه مان خاکی میتانی و سواری بووه که له هه ریمی زی گه وره دا هه لکه وتبوو، ئیستاش هیندیک دیهات و ناوچه ی ئەو ده قه ره وهک "نری" له ناوچه ی شه مزینان یا شه مدینان، یا له سنه ی ئەو رپۆ نیوی ئەوانیان هه ر له سه ر ماوه. له هه ر حال دا ئەگه ر تیره یه که به نیوی "نایری" حکومه تیان دامه زاندبێ هه ر له مه نزوومه ی زاگرووس و له میتانی و سوارییه کان بوون و وهک باقی قه ومه کانی دیکه ی "میزوپوتامیا" یا "دوچۆمان" یش له پیشینیانی ماده کانن.

به وته ی محمد جه وادی مه شکور، نایرییه کان نه ته وه یه کی ئاوه دانکه ره وه و ده ست ره نگین بوون و له شارستانیته تی پیشکه وتووی دنیای کۆن به هه ره مه ند بوون² و له ناسین و بردنه پیشی کاروباری کشت و کالی خه لکی ژیر ده سه لاتی خۆیان دا کاریگه ری به رچاویان هه بووه.³ له شیوه ی ئاوداشتن و هه لکه ندنی که ریزه و به ربه ست دا زۆر شاره زا بوون، به شیوه یه که له 70 کیلۆمیتری را ئاویان گه یاندۆته "توشیا یاوان" ی پیته ختی خۆیان، ئەو کاره شیان له سه ر نیوی سمیرامید یا "سمیرامیس" ی مه له که ی کۆن و باستانی ئاشور جیبه جی کردوه.⁴ تواندنه وه ی ئاسنه واله و دروست کردنی هه مه جۆر که ره سته ی کارو خشل سازکردن له م سه رده مه دا زۆر ره واج بووه. هه ره ها شارسازی و میعماری

¹ میژووی "کورد و کوردستان" ی شیخ محمد مردوخ بهرگی یه کهم ل 72.

² میژووی ثورارتوو بهرده نوسراوه کانی ثورارتووشی له نازده ربایجان ل 7.

³ م. دیاکونوف میژووی ماد ل 74.

⁴ میژووی شه رمه نستمان، بهرگی یه کهم لاپه ره کانی 21 و 22.

شاری و میچ دروست کردنی ... له ریزی پیشکته وتنه کانی سه رده می نایری یا ئورارتوییه کانی.¹

زمانی نایری له زنجیره زمانه کانی قه وقازییه و له دهسته زمانی هورییه کانه،² نووسینه که یان دووچۆر بووه، بزماری و هیروگلیفی.³ ریکخستن و بهش کردنی ولات به شیوهی پاریزگا یا محافیزی، ههروهها سیستمی دهسه لاتداریی میراتی و پشت ئهستووری به رهوتی کۆیله داری و ... له تایبه تمه ندیییه کانی دهوله تی نایری یا ئورارتو بووه.